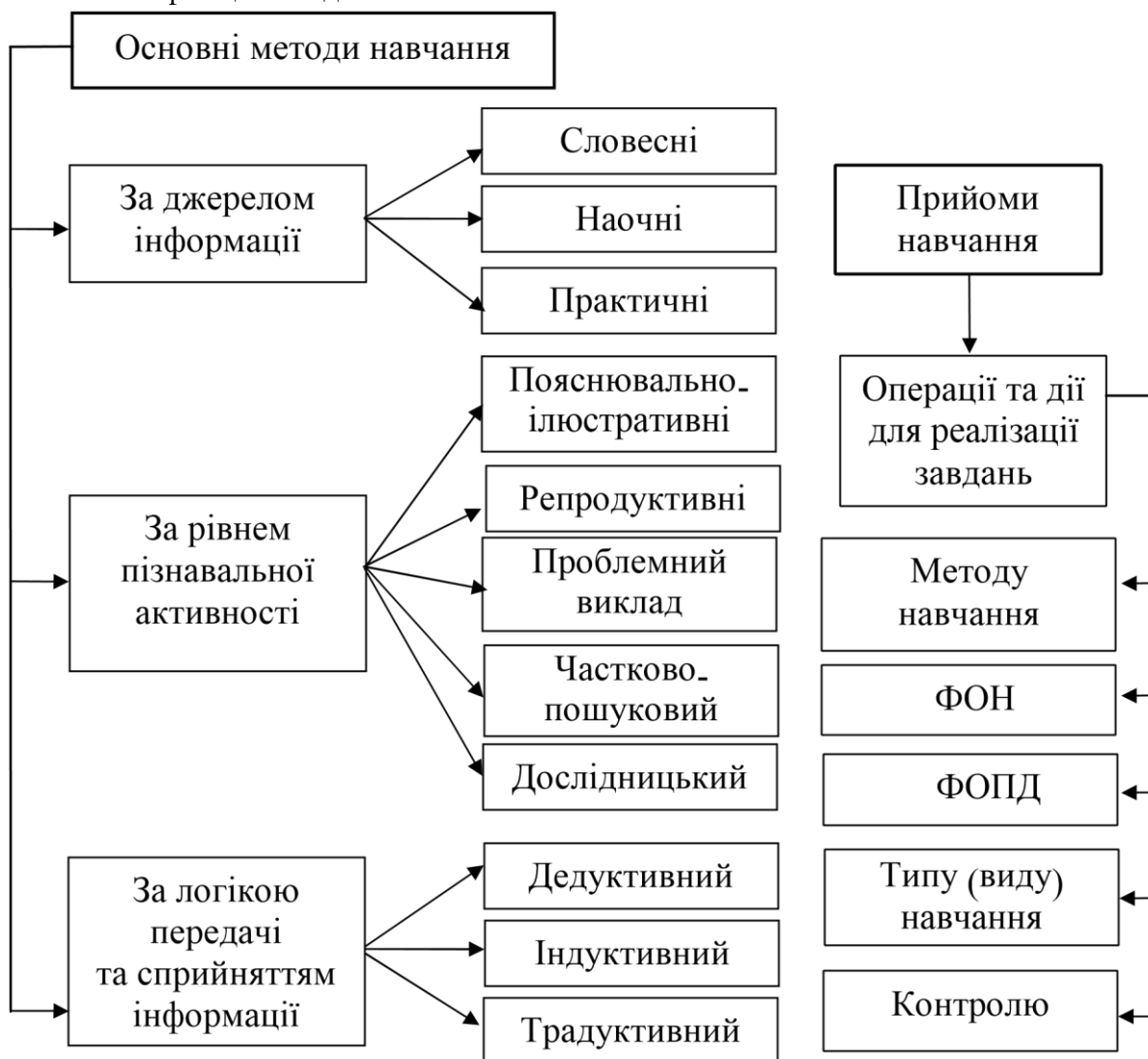

Лекція 7. Основні методи, прийоми та засоби навчання під час вивчення педагогічних дисциплін

1. Особливості класифікації методів навчання.
2. Методи навчання у вивченні соціально-педагогічних дисциплін.
3. Прийоми у навчанні під час семінарських і практичних занять.
4. Засоби навчання, їх функції та різновиди. Слово як основний засіб вивчення соціальнопедагогічних дисциплін. Використання підручників, навчальних посібників, монографій і книг як засобів навчання. Різновиди наочності у викладанні соціально-педагогічних дисциплін. Можливості ТЗН як засобу навчання у ЗВО. Використання електронних засобів навчання в процесі викладання соціально-педагогічних дисциплін.

Основні поняття: метод навчання; класифікація методів навчання; прийоми навчання; класифікація прийомів навчання; засіб навчання; різновиди засобів навчання; функції засобів навчання; слово (мовлення) викладача; функції мовлення; понятійна база навчальної дисципліни; наочність у навчанні; схематично-графічна наочність; опорні схеми; опорні сигнали; комп'ютерна та цифрова техніка.

Особливості класифікації методів навчання

Метод (із грец. – спосіб пізнання або шлях дослідження) – ключове поняття в організації та реалізації процесу навчання.

Як явище з'явився з початком діяльності шкіл, а як поняття досліджується дидактикою протягом двох століть. До XIX ст. методи вважались індивідуальною творчістю педагога, і лише згодом їх почали характеризувати за трьома стандартизованими групами: словесні; наочні; практичні.

Метод навчання тісно поєднаний із навчальною діяльністю й поза її межами не існує. Він з'являється у викладанні й підпорядкований меті, яку ставить педагог. У результаті застосування методу виникає діяльність студента та здійснюється процес засвоєння ним навчального змісту. Створити дефініцію методу дуже складно, оскільки це:

- багатомірне явище, яке стосується всіх сторін і способів викладання й учіння;
- складна структура, яка має зовнішні та внутрішні прояви;
- один і той самий метод може застосовуватися для різних навчальних цілей. Зовнішньо метод проявляється в таких формах, як:
 - словесно-слухова;
 - образно-зорова;
 - навчально-практична;
 - педагогічна техніка та мистецтво.

У внутрішній будові метод проявляється в:

- логіко-операціональній діяльності мислення;
- розвитку змісту знань, які набуваються;
- способах пізнавальної діяльності студентів у різних її видах і рівнях (репродуктивний, евристичний, дослідницький);
 - мотиваційно-стимулювальній роботі зі сторони викладача та студентів;
 - діяльності викладача та студентів, спрямованій на досягнення навчальної мети.

Переважно використовують найбільш загальне визначення поняття «метод».

Метод навчання – це впорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності викладачів і студентів, спрямований на розв'язання навчальних завдань вищої школи.

Є різні підходи до класифікації методів навчання. Дидакти розробили їх десятки. *Класифікація методів навчання* – це їхня упорядкована за певною ознакою система. На думку багатьох дослідників, основні ознаки класифікації методів навчання – джерела знань, логіка засвоєння навчального матеріалу, рівень самостійності учнів.

За джерелом отримання знань (Д. Лордкіпанідзе, С. Перовський, Є. Голант, С. Чавдаров та ін.) методи поділяють на словесні, наочні та практичні.

За логікою передачі та сприйняття навчальної інформації (В. Паламарчук):

- індуктивний (латин. – зведення) – спосіб навчання, під час якого від спостереження та розгляду окремих явищ переходять до встановлення загальних правил і законів. Викладач пояснює факти, наводить приклади, підводячи студентів до узагальнення, виведення принципів, понять, норм;
- дедуктивний (від латин. – виведення) – спосіб навчання, під час якого окремі положення логічно виводяться від загальних. Здатний розвивати абстрактне мислення та сприяє швидкому опануванню матеріалом;
- традуктивний (від грец. – відповідний) – метод, заснований на аналогії. При цьому способі від схожості предмета за одними властивостями роблять висновок про схожість подібних предметів за іншими ознаками.

За рівнем пізнавальної активності (М. Скаткін, І. Лернер). Учені вважають, що процес навчання реалізується за допомогою 5 основних методів, які поділяються на 2 групи: репродуктивні та продуктивні (див. табл. 2.6).

Методи навчання за рівнем пізнавальної діяльності

<i>Репродуктивні</i>	<i>Продуктивні</i>
1	2
Пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний) – педагог повідомляє готову інформацію, а студенти сприймають, усвідомлюють і фіксують у пам'яті	–
Репродуктивний – ґрунтується на декількаразовому відтворенні повідомлених знань і способів діяльності за завданням викладача	–
Проблемний виклад – педагог ставить проблему, сам її вирішує, а студенти стежать за логікою розповіді	
	Частково-пошуковий (евристичний) – викладач організовує участь студентів у виконанні окремих кроків пошуку знань, а також конструює завдання, членує їх на окремі порції та кроки, зрозумілі їм
	Дослідницький – спосіб пошукової творчої діяльності студентів із вирішення нових для них проблем (усвідомлення проблеми; висунення гіпотези; перевірка отриманих результатів; уміння поставити нову проблему)

Для повного уявлення ролі та місця методів у навчальному процесі дидакти розробляють багатомірні моделі методів навчання. Такими є тримірна модель (В. Паламарчук, В. Бондар), чотиримірна (А. Алексюк, В. Бондар). Перша подає зовнішню та внутрішню форми прояву методів навчання через три аспекти:

- 1) джерело отримання знань;
- 2) рівень пізнавальної активності;
- 3) логіку розгортання змісту матеріалу.

Отже, будь-який метод, наприклад, бесіду можна охарактеризувати і представити у планіконспекті одночасно за трьома вимірами: – зовнішній – словесний;
– внутрішньої сутності – частково-пошуковий; – логікою розгортання – дедуктивний.

2. Методи навчання у вивченні соціально-педагогічних дисциплін

Основні методи, які використовуються у викладанні соціальнопедагогічних дисциплін: розповідь; інструктаж; бесіда; обговорення; ілюстрація; демонстрація; спостереження; виконання вправ (завдань, графічних, творчих робіт, праця з книгою, підготовка портфоліо); вирішення кейсів і соціальнопедагогічних; використання ігор тощо. ***1. Характеристика словесних методів.***

Розповідь – це послідовне розкриття змісту навчального матеріалу, у якому тлумачаться явища, події, поняття тощо. Її дидактична мета – забезпечення сприйняття, осмислення, первинного усвідомлення навчального матеріалу.

У процесі викладання соціально-педагогічних дисциплін використовують такі різновиди розповіді: опис; виклад; пояснення (розкриття причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей); доповідь (усний виклад навчального матеріалу, який характеризується великим обсягом, складністю логічної побудови, сконцентрованістю розумових образів, доведень й узагальнень); виступ; коментоване читання.

Методичні вимоги до підготовки та проведення розповіді:

- 1) визначення тематичної спрямованості та мети викладу;
- 2) вибір способу розповіді (дедуктивний, індуктивний, традуктивний);
- 3) достатній підбір понять, фактів, описів спостережень;
- 4) проектування орієнтовного плану викладу з урахуванням моментів залучення до співпраці студентської аудиторії;
- 5) включення проблемних питань;
- 6) мотивація необхідності знань (практична, професійна, соціальна, теоретична);
- 7) виклад за наміченим планом із достатньою емоційністю й оптимальним темпом (враховуючи загальнонавчальні уміння студентів);
- 8) виділення головного інтонацією, наголошення на основних позиціях викладу, керівництво записом думок;
- 9) повторення складного матеріалу декілька разів різними логічними способами;
- 10) підведення підсумків стосовно того, що розповідалося; 11) поєднання розповіді з іншими методами та прийомами.

Інструктаж – метод навчання, який передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, послідовністю дій, показ необхідних операцій та організацію навчальної роботи різними ФОПД.

За місцем у навчальному процесі інструктаж поділяють на:

- вступний (здійснюється перед початком самостійної діяльності студентів і передбачає доведення до них кінцевих результатів роботи);
- поточний (проводиться під час самостійної праці й передбачає допомогу окремим учням);
- заключний (викладач демонструє кращі роботи студентів, аналізує результати, визначає перспективи).

За способом проведення інструктаж поділяється на *директивний* (у вигляді жорсткої вимоги, беззаперечності дотримання) та *консультативний* (виголошення правил, рекомендацій, порад). Вибір залежить від стилю діяльності викладача та конкретної навчальної ситуації (академгрупи, наявності часу, віку студентів, етапу роботи тощо).

Бесіда – діалогічний метод навчання, при якому педагог шляхом спеціально підібраних запитань спонукає студентів до аналізу навчального матеріалу в певній логічній послідовності, формування відповідних висновків, узагальнень або його відтворення.

Вона є багатофункціональною й потребує від викладача багатоманітних умінь. Важливу роль у проведенні бесіди відіграє її належність до певного виду.

За **призначенням** в навчальному процесі розрізняють:

– *вступну бесіду*. Проводиться зі студентами як підготовка до практичних занять, екскурсій, лекцій. Головна мета полягає в актуалізації набутих студентами знань, що є опорою для засвоєння нового навчального матеріалу;

– *бесіда-повідомлення*. Ґрунтується переважно на спостереженнях, організованих викладачем на занятті за допомогою наочних посібників, інформації, записів на дошці, таблиць, малюнків, а також на текстах літературних творів, документів тощо. Орієнтується на розуміння, осмислення й усвідомлення навчального матеріалу;

– *бесіда-повторення*. Використовується для відтворення та закріплення навчального матеріалу;

– *контрольно-корекційна бесіда*. Її мета – узагальнення та систематизація, перевірка, контроль і корекція знань студентів.

Загальні дидактичні й методичні вимоги до підготовки та проведення бесіди:

1. Визначення виду бесіди, тематичного спрямування, мети, змісту, основних понять.
2. Проектування логічного «каркасу» розмови, послідовності викладу змісту. Поділ бесіди на смислові частини, які мають бути оптимальними, недрібними й не надто об'ємними. На їх основі розробляються запитання.
3. Під час проведення бесіди питання повинні ставитися за принципом послідовності.
4. Важливий компонент – відповіді студентів. У ході бесіди викладач ставить вимоги, щоб вони були повними й аргументованими.

Педагог повинен демонструвати вміння розподілу уваги, щоб бачити, як працюють усі студенти академгрупи (як при будь-якій фронтальній роботі), та проявляти активне слухання (як спільна навчальна діяльність бесіда має ознаки інтерактивності).

Обговорення – метод навчання, який залучає студентів до активного обміну відомостями, власними спостереженнями, досвідом, думками. Споріднений із методом бесіди, але не так структурований викладачем, а тому надає можливість студентам більш вільно в ширшому інформативному просторі виголошувати власні думки. Ефективність обговорення залежить від переважання відкритих запитань.

III. Характеристика наочних методів навчання.

Ілюстрація – допоміжний метод, який полягає в тому, щоб яскравіше викласти навчальний матеріал за допомогою статичної наочності (таблиць, малюнків, моделей, графіків, схем).

Її дидактична мета – допомогти сприйняти, осмислити, повторити й закріпити навчальний матеріал, провести узагальнення та систематизацію, здійснити перевірку знань.

Вимоги до *підготовки* ілюстрації:

- вибір тематичного блоку, який потребує ілюстрування;
- визначення мети необхідності використання ілюстрації;
- вибір різновиду засобів наочності щодо якого буде використана ілюстрація;
- підготовка наочності (пошук, виготовлення тощо);
- передбачення розміру достатнього для розгляду студентами навіть із останніх лав (столів);

Вимоги до *використання* ілюстрації під час заняття:

- не повинні вивішуватися наперед, а лише в період розповіді про зображене на них;
- забезпечення хорошого освітлення;
- мають бути розміщені на рівні очей так, щоб усім було видно;
- стежити за тим, щоб під час ілюстрування наочного засобу не закривати його; – коментування та розповідь щодо зображення.

Під час лекцій і практичних, семінарських занять найефективнішим у використанні структурнологічних схем є т. зв. «дошковий» (демонстраційний) спосіб їх представлення. Викладач у послідовності власної розповіді заповнює схему, залучаючи до міркувань і студентів (Додаток 17).

Демонстрація – метод, для якого характерними є застосування динамічних засобів наочності (кінофільмів, телепередач, діючих моделей, проведення дослідів тощо).

Її дидактичні завдання: сприйняття; осмислення; закріплення, перевірка знань. Вимоги до підготовки демонстрації:

1. Вибір теми заняття та визначення мети і місця методу демонстрації під час його проведення.
2. Підбір необхідних технічних чи електронних засобів, їх попередня перевірка.
3. Визначення і перегляд матеріалів, які будуть демонструватись, за необхідності проведення їхнього монтажу.
4. Огляд аудиторії, в якій проводитиметься демонстрування, оцінка її придатності (наявність розеток, освітленість, розташування місць тощо).

Вимоги до *використання* методу демонстрації:

- вступне слово викладача перед початком, зосередження уваги на головному у сприйманні; – мінімум супровідних слів;
- після перегляду обов'язково здійснюються узагальнення, підводяться підсумки.

Спостереження – уважне, цілеспрямоване стеження за об'єктом вивчення у процесі теоретичного навчання чи проведення практики.

Основна мета – сприйняття й осмислення.

Спостереження має індивідуальний характер. Це діяльність студента, яку організовує викладач. За тривалістю спостереження може бути коротко- та довготривалим, неперервним і перервним.

Дидактичні вимоги:

- викладач обирає тему, мету й об'єкт спостереження;
- напередодні складається програма (до цієї роботи можуть залучатися студенти);
- підготовка (повторення набутих знань);
- перед початком спостереження проводиться інструктаж, наголошуються завдання, основні позиції програми, побажання до забезпечення об'єктивності спостереження, способи фіксації результатів, вимоги до підсумкового звіту, його форми, змісту, способу представлення;
- після закінчення процесу спостереження студент оформляє підсумковий звіт щодо виконаної програми;
- оцінка викладача щодо результативності виконаної студентами роботи.

Окрім самостійного незалежного використання при викладанні соціально-педагогічних дисциплін спостереження часто носить супутній характер і супроводжує такі методи, як ілюстрація, демонстрація, а також контроль та оцінювання.

III. Характеристика практичних методів.

Навчально-педагогічна гра – це метод (форма) навчальної діяльності в умовних ситуаціях, спрямований на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, що фіксується в соціально та професійно закріплених способах здійснення предметних дій.

У викладанні соціально-педагогічних дисциплін виконує такі функції: освітню; емоційну; контролюючу; практичну.

Дидактична мета ігор – усвідомлення, закріплення, узагальнення, перевірка знань і практичне їх застосування.

Для ігор, які використовуються в навчальному процесі, характерні:

- наявність теми та мети гри, яка спрямована на виконання завдань дисципліни, сюжету та змісту, який наближений до реальності або фантастичний;
- можливість моделювання умов, які імітують професійно-педагогічну діяльність;
- наявність ролей, взаємодія колективу, інтерактивний характер;
- спресування часової тривалості ситуації або, навпаки, її розтягнутість (за декілька хвилин можна представити подію, яка тривала рік, за чверть години – хвилиний епізод);
- умовне застосування предметів, поєднання реального та нереального у відносинах між гравцями;
- обов'язковий інтерес учасників;
- наявність правил, рамкових умов, які регулюють хід гри;
- заздалегідь розроблена система оцінювання ходу та результатів гри.

Різновиди навчально-педагогічних ігор

Є декілька видів навчально-педагогічних ігор, які використовуються під час викладання соціально-педагогічних дисциплін, зокрема ділові (імітаційні) та рольові.

Ділова гра – це імітація професійної діяльності. З її допомогою відтворюється предметний і соціальний зміст майбутньої праці фахівця (соціального педагога), моделюються такі системи стосунків, які характерні для повноцінної роботи.

Імітаційна гра – це різновид ділової гри, яка відтворює (імітує) певну реальну ситуацію соціально-педагогічної діяльності задля поглиблення професійних знань чи цілеспрямованого вироблення умінь.

Рольова гра – це навчальна гра у формі відображення певних сторін життєвої реальності, яка дає можливість поглибити професійні знання та сформувані комунікативні вміння. Її особливість – створення інтересу до навчального матеріалу, який вивчається.

До **практичних методів викладання** соціально-педагогічних дисциплін також належать:

- *різні справи й домашні завдання* – конспектування, складання тез, анотацій, словників, вибір цитат, необхідної інформації;
- *творчі роботи* – написання наукових нарисів, рефератів, есе, виконання індивідуальних дослідних завдань;
- *графічні роботи* – складання таблиць, структурно-логічних схем, опорних конспектів;
- *портфоліо* – зібрання студентських робіт, які вони виконували в процесі вивчення навчальної дисципліни.

3. Прийоми у навчанні під час семінарських і практичних занять

Прийом – окрема операція, розумова чи практична дія, яка відбувається під керівництвом викладача для успішної реалізації завдань методу навчання, ФОПД, ФОН, контролю. *Характерні особливості:*

- активізують увагу, пам'ять, самостійне мислення під час навчальних занять;
- прийом завуальований, для студентів він виглядає як певна дія, мета якої не афішується;
- підсилює метод, тип навчання, ФОПД, ФОН;
- прийоми є стандартизованими, зазвичай нетривалими, можуть мати образну назву, є креативним витвором викладача.

До прийомів, які часто використовуються під час практичних і семінарських занять, належать:

- 1) *виступи експертів чи рецензентів*. З метою активізації уваги і сприйняття студентами усних повідомлень, виступів доповідей, вони залучаються до рецензування й експертних висновків;
- 2) *«злива ідей»* для активізації студентів. Проводиться за методикою мозкового штурму, але дуже короткочасно;
- 3) *оживлення* (застосовується на семінарських заняттях задля активізації уваги) під час читання довгих рефератів чи доповідей. Після виголошення розділу реферату (не більше 10 хв)

проводиться повторення змісту за допомогою запитань чи вільної дискусії, після чого виступ продовжується;

4) *«вулик»*. Викладач дає проблемне запитання, а студенти, які поділені на малі групи, спонтанно між собою обговорюють, роблять висновки, які оголошують для всієї групи;

5) *міні-диспут (дискусія)*. Під час обговорення якоїсь проблеми викладач ставить дискусійне запитання й вислуховує думки студентів;

6) *інтерв'ю*. У вигляді рольової гри з метою перевірки знань один студент як кореспондент здійснює опитування іншого;

7) *«розумова розминка», «детектив»; «плутанка»* – прийоми, які спрямовані на активізацію мислительної діяльності студентів, зосередження уваги.

8) *«акваріум»*. Прийоми під такою назвою передбачають зосередження уваги та спостереження за навчальними діями частини студентів, які знаходяться в центрі кола;

9) *«крок уперед»*. Прийом слугує поділу студентів за судженнями. Студенти шикуються у лінію. Викладач читає твердження і ті, що погоджуються, роблять невеликий крок уперед;

10) *розміщення студентів в аудиторії*. Залежно від завдань і форм проведення заняття розташування може бути фронтальним; віч-на-віч (студенти сидять по обидва боки довгого стола); круглий стіл (один для всієї групи або для кожної мікрогрупи); «трикутник» (столи розтавлені у формі трикутника).

4. Засоби навчання, їх функції та різновиди

У ході здійснення процесу навчання викладач користується великим арсеналом засобів, методів, прийомів, які пропонуються ученими й апробуються практиками.

Засоби навчання – матеріальні об'єкти, предмети духовної культури та природи, різноманітні види діяльності, які використовуються в навчальному процесі як носії інформації й інструменти досягнення мети навчання для викладача та студентів. Тобто, це різноманітні пристосування, які наділені специфічними дидактичними функціями і сприяють підвищенню ефективності дії методів навчання й усього навчального процесу.

В основі трактування ролі засобів у процесі навчання лежить вчення Павлова про аналізатори як апарат зв'язку мозку із зовнішнім світом, а також про взаємодію першої та другої сигнальної систем як основи людського мислення, що і є підґрунтям для здійснення процесу навчання. Органам чуття доступне зовнішнє, тобто явища, а внутрішнє – сутність – осягається мисленням.

Дидактичні засоби мають активізувати канали, якими навчальна інформація потрапляє до студента. Зокрема, це можуть бути такі канали, як слуховий, зоровий, тактильний (дотиковий), руховий, температурний, вібраційний та ін.

Переважно засоби навчання ґрунтуються на трьох основних каналах і поділяються на:

– засоби слухового сприймання: слово (мовлення) викладача, звукозаписи, аудіовізуальні засоби навчання, музика, телебачення;

– засоби зорового сприймання: друковане слово (підручники, навчальні посібники, книги, довідкова література), наочні посібники, аудіовізуальні засоби навчання, образотворче мистецтво, ТБ, навчальне кіно, ТЗН, комп'ютери;

– засоби тактильного й рухового сприймання (практичного застосування): навчальне та лабораторне обладнання, тренажери тощо.

Загалом студентів можна поділити на три групи відповідно до того, якому виду сприйняття вони надають перевагу:

- візуали (краще сприймають відомості через зображення);
- аудіали (краще сприймають інформацію через звуковий ряд);
- кінестетики (краще сприймають відомості через чуттєвий аспект).

Засоби навчання, які використовуються у сучасних ЗВО, здатні:

– допомагати у сприйнятті повної й точної інформації про явища чи об'єкти вивчення, конкретизувати, уточнювати, поглиблювати відомості, які повідомляє викладач (репродукції, таблиці тощо);

– бути навчальними та виробничими знаряддями для вироблення в студентів умінь і навичок (прилади, інструменти тощо);

– виступати посередниками між студентами та соціально-педагогічними явищами в тих випадках, коли їх безпосереднє та глибоке вивчення утруднене (моделі, колекції тощо), символічними (знаковими) об'єктами (схеми, графіки, діаграми тощо);

– бути безпосередніми об'єктами вивчення, дослідження (явища, прилади, предмети тощо);

– замінювати викладача, забезпечувати самостійність навчання (посібники, відеоматеріали, ППЗ, навчальні пристрої тощо).

Використання засобів навчання ґрунтується на принципі домінуючої ролі педагога в навчальному процесі, тобто доцільність вибору й ефективність застосування цілком залежать від нього. Оптимальний вибір засобів навчання залежить від таких умов, як:

- урахування мети заняття;
- обсяг і складність навчального матеріалу;
- мотивація інтересів й активності студентів;
- рівень їх підготовленості і працездатність;
- сформованість навчальних умінь студентів;
- тривалість навчального процесу;
- матеріально-технічне забезпечення;
- аудиторія (її призначення, величина, розміщення столів і парт);
- оптимальна черговість використання засобів навчання;
- рівень підготовленості викладача, його можливості й обдарованість.

5. Використання підручників, навчальних посібників, монографій і книг як засобів навчання

У ході викладання у ЗВО широко використовуються навчальні підручники, книги, періодика, друковані засоби як засіб навчання. Друковані засоби здатні:

- допомогти студентам здобувати навчальну інформацію;
- сприяти відновленню в пам'яті, закріпленню знань, одержаних під час лекцій;
- забезпечувати умови повторення студентами пройденого матеріалу;
- здійснювати контроль знань.

Позитивом цього засобу є зорове сприймання матеріалу, до незрозумілих сторін якого можна повернутися декілька разів.

Друковане слово застосовується в ході занять і самостійної роботи.

Використовуючи підручники, навчальні посібники та книги *під час занять*, викладач має:

– ретельно відбирати навчальний матеріал, який повинен ґрунтуватися на раніше здобутих знаннях;

– забезпечити студентів потрібними друкованими матеріалами, дидактичними картками (для менших мікрогруп найкраща робота парами);

– обов'язково поставити перед студентами певні завдання та запитання, на які вони мають відповісти після ознайомлення з текстом. Також вказати спосіб виконання завдань (складання плану, конспекту, тез, цитат тощо). Бажано, щоб завдання мали реконструктивний або творчий характер і тільки

в крайньому разі – репродуктивний. Для формулювання завдань викладач може використовувати запитання, які пропонують автори підручників і посібників наприкінці викладу теми;

– коментувати за необхідністю текст, зважаючи на чергу надходжень запитань від студентів, а також наперед привертати їх увагу до складних моментів у розумінні тексту; – перевірити рівень розуміння тексту (усно, письмово).

Позитивними сторонами опрацювання книг під час занять є щільність використання навчального часу та формування необхідних загальнонавчальних умінь.

У ході *самостійної роботи* студенти здійснюють пошук необхідної інформації, працюють із каталогами; ознайомлюються з текстами, конспектують, складають плани, тези прочитаного тощо; виконують завдання, які супроводжують текст тощо.

Уміння працювати з текстовою інформацією для студента означає:

- сприймати певний обсяг відомостей;
- розуміти їх (усвідомлювати основні ключові поняття); – встановлювати причиннонаслідкові зв'язки;
- порівнювати невідоме з відомим;
- оцінювати засвоєну інформацію (висловлювати особистісне ставлення до предмета, об'єкта, явища, процесу тощо); – ефективно й успішно виробляти власний інформаційний продукт.

Для успішної роботи з друкованим словом і в аудиторії, і під час самостійної діяльності викладач має формувати у студентів усвідомлення суті та структури прийомів праці з підручником, друкованими засобами.

6. Різновиди наочності у викладанні соціально-педагогічних дисциплін

Наочність відіграє важливу роль у навчанні, оскільки спирається на зорове сприйняття.

За визначенням дидактика вищої школи А. Алексюка, *наочність* у навчанні – це спеціально організоване в ході навчальної роботи й підпорядковане їй завданням використання викладачем об'єктів реальної дійсності чи їхніх зображень з опорою на чуттєвий досвід студентів. Роль наочності в навчанні:

- не потребує перекодування;
- виступає джерелом нових знань, уявлень про об'єкт, події;
- є ілюстрацією й опорою для розуміння теоретичних положень;
- слугує стимулом розвитку мислення;
- є засобом розуміння зв'язку наукових знань із життям;
- може використовуватися для активізації самостійної пізнавальної діяльності й інструктажу; – слугує засобом повторення, систематизації, ущільнення та контролю знань.

У процесі викладання соціально-педагогічних дисциплін використовуються такі види наочності:

- зображувально-ілюстративна (фотографії, репродукції тощо);
- графічно-схематична (схеми, діаграми, графіки, таблиці, матриці);
- звукотехнічна (магнітофонні записи, радіо- і телепередачі); – екранна (кінофільми, діафільми, діапозитиви).

Серед цих видів найчастіше використовується схематично-графічна наочність. Вона може використовуватися з метою:

- 1) підвищення ефективності сприйняття навчального матеріалу через активізацію зорового каналу;
- 2) осмислення нового матеріалу, його усвідомлення; 3) узагальнення, систематизації, закріплення знань; 4) перевірки знань.

Зупинимося на особливостях схематично-графічної наочності, яка використовується під час викладання соціально-педагогічних дисциплін:

1) **опорні конспекти**. Їх завдання – засвоєння теоретичного матеріалу великими блоками, формування системи знань і сприяння швидкому запам'ятовуванню. В основі опорного конспекту лежать так звані опорні графічні сигнали. До них належать різні символи, ключові слова, літери, сигнали, схематичні малюнки, піктограми, стрілки, геометричні фігури, які мають певне значення й відображають основний зміст поняття, явища, ідеї.

2) **структурно-логічні схеми** – узагальнене, змодельоване та спрощене зображення змісту основних понять або системи понять і логічних зв'язків між ними. У них використовуються графічні зображення, усередині яких записані визначення чи поняття, та стрілки, які показують взаємозв'язки та зв'язки між ними. 3) **діаграма** – графічне зображення, що наочно у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними величинами, які порівнюються. Оскільки соціально-педагогічні дисципліни мають пряме відношення до різноманітних соціальних явищ і статистичних вимірів, то інформація про це може подаватись у вигляді діаграм. Використовують стовпчасті та лінійчасті діаграми (для відтворення змін у часі або за різних умов), секторні (для зображення залежності в певний момент часу), кругові, графіки (для зображення функціональних залежностей), гістограми (походять від стовпчастих діаграм і мають вигляд стовпців без розривів між ними) тощо. Особливо популярні діаграми для створення уявлення про результати проведених соціальнопедагогічних досліджень.

4) **таблиці** – це подача в компактній табличній формі в словесному, числовому, графічному вигляді опорних знань основних ідей, понять, порівнянь. Порівняльні матриці використовуються під час лекційних, семінарських і практичних занять, самостійної роботи студентів. Позитивом є те, що матеріал подається в концентрованому вигляді, що робить можливим диференціацію та порівняння понять й інформації.

7. Можливості ТЗН як засобу навчання у ЗВО

Технічні засоби навчання (ТЗН) – системи, комплекси, пристрої й апаратура, які використовуються для підвищення ефективності та якості навчального процесу шляхом демонстрування аудіовізуальних засобів.

Технічні засоби навчання включають:

1) дидактичну техніку (кінопроектори, кодоскопи, телевізори, графопроєктори, відеомагнітофони тощо); 2) аудіовізуальні засоби:

а) екранні посібники статичної проєкції (діафільми, діапозитиви, матеріали епіпроєкції (прозирки));

б) посібники динамічної проєкції (кінофільми, відеофільми, відеозаписи, телепередачі);

в) фонопосібники (аудіо-, грамзаписи, магнітофонні записи, радіо- передачі);

3) допоміжні засоби навчання (різноманітні білі дошки, модераційні (коркові, магнітні), фліпчарти зі змінними блокнотами, модераційні валізи, симулятори (тренажери, стенди тощо)).

ТЗН використовується як:

– опора для вивчення нового матеріалу;

– джерело глядацької, наукової, навчальної, слухової інформації;

– засіб актуалізації навчального матеріалу, узагальнення, контролю набутих знань; – засіб активізації пізнавальної діяльності студентів, підвищення рівня уваги й інтересу.

Умови успішного застосування ТЗН: 1) наявність організаційно-технічних умов:

– зберігання техніки. Вона може бути стаціонарною та мобільною (переносною);

– зберігання аудіовізуальних засобів;

– обов'язковий облік матеріалів, наявність систематизованих каталогів (із вказівкою назви, виду, переліку навчальних дисциплін, із яких може бути використаний матеріал, основний зміст, тривалість демонстрації чи прослуховування);

– спеціально обладнані для використання дидактичної техніки аудиторії;

2) застосування методів та прийомів поєднання демонстрування з коментарем і словом викладача:

– пояснення, установка на сприймання перед показом аудіовізуальних засобів;

актуалізація опорних знань студентів перед використанням ТЗН і постановка

завдань щодо перегляду чи прослуховування;

– бесіда за змістом аудіовізуальних засобів після демонстрування;

– організація усвідомленого спостереження (сприйняття) під час використання ТЗН за

допомогою таких прийомів: *стоп-кадри* (стоп-фрагменти). Викладач фрагментарно демонструє (чи організовує прослуховування) аудіовізуальний засіб, зупиняючись на доволі тривалому обговоренні побаченого чи почутого (аналіз ситуації, пошук вирішення проблеми тощо);

пунктирне використання. Подібно до прийому «стоп-кадр», але у значно швидшому темпі відбувається прослуховування чи перегляд окремих частин, фрагментів або кадрів, які чергуються з розповіддю (поясненням) викладача, бесідою;

синхронне коментування – демонстрування (прослуховування), яке супроводжується поясненням і зауваженням педагога;

3) використання технічних та електронних засобів для перевірки знань студентів здійснюється за допомогою таких прийомів:

коментування фільму. Студент коментує відеосюжети (звук у цей час вимкнута), решта спостерігає й відзначає правильне та хибне у його відповіді;

початок. Демонструється початок фільму, а студенти (індивідуально чи почергово) відновлюють те, що бачили на попередніх заняттях;

субтитри. Студенти (індивідуально чи колективно) «розбивають» фільм, який бачили на попередньому занятті, на певну (встановлену викладачем) кількість основних кадрів, передаючи їх зміст через стисло сформульовані субтитри;

презентація. За результатами самостійної роботи студенти готують презентації й демонструють їх під час заняття;

4) доцільність і відповідність використання аудіовізуальних засобів для досягнення дидактичної мети заняття, підсилення, акцентування необхідної інформації;

5) дотримання гігієнічних вимог і правил використання ТЗН. У період застосування дидактичної апаратури на працездатність студентів негативно впливають підвищення температури та вологості. Саме тому на одну особу має припадати не менше 1,4–1,7 кв. м за висоти приміщення 3–3,5 м, що дає можливість забезпечити для кожного присутнього в середньому 4,5–6 куб. м повітря.

8. Використання електронних засобів навчання в процесі викладання соціальнопедагогічних дисциплін

У сучасній вищій школі як засіб навчання інтенсивно застосовуються *комп'ютерна (електронна)* та цифрова техніка. Засоби інформатизації поєднують:

1) матеріально-технічні ресурси, до яких належать ПЕОМ, сервери, мультимедійні проектори, відеокамери, цифрові фотоапарати, плазмові телевізори, інтерактивні електронні дошки, покетбуки тощо;

2) електронні засоби навчального призначення, тобто засоби навчання, які зберігаються на цифрових або аналогових носіях даних і відтворюються на електронному обладнанні. Сюди належать певні типи файлів (текстів, зображення, відео, аудіо, анімації, таблиці, діаграми, слайди, 3D-графіка), спеціально розроблені комп'ютерні програми, комплексні електронні засоби навчального призначення, матеріали Інтернету (Web-сторінки, вузли, сайти), бібліотеки електронних наочностей, електронні підручники, мультимедійні курси тощо. Сьогодні Інтернет перетворюється на самостійний електронний засіб (на його основі проводяться інтернет-заняття, веб-квест-технології тощо);

3) методичне супроводження – інструкції та рекомендації щодо користування електронними засобами та підвищення їхньої дидактичної ефективності.

Загалом електронні засоби навчального призначення мають достатню кількість *позитивних характеристик*:

- орієнтовані на індивідуалізацію навчання;
- великі можливості самоосвітньої діяльності студентів;
- активізація пізнавального процесу;
- організація творчої пошукової та дослідницької діяльності;
- фіксація уваги на окремих частинах статичного матеріалу;
- структурованість інформації в електронних навчальних засобах;
- можливість використання й у фронтальній (для великої аудиторії), й у груповій роботі; – алгоритмізованість операцій;
- можливість реалізації програмованого та проблемного навчання; – об'єктивність контролю; – можливість моделювання знань і дій; – ігрові моменти роботи;
- постійна наповнюваність новою інформацією, можливість обмінюватися відомостями на віддалі;
- тренування для вироблення умінь;
- можливість створення наочних образів, ілюстрацій.

Водночас їм притаманні й *певні недоліки*:

- тривала робота втомлює, негативно впливає на зір і призводить до нервового збудження;
- блокування словесної сфери;
- розвиває індивідуалізм (уболівання тільки за себе);
- перенасичення інформацією й нездатність глибоко її аналізувати;
- може сприйматись як розвага, а не навчальна робота; – комплекс недостатності інтелекту порівняно з машиною.

Останнім часом для аудиторної роботи під час лекційних і практичних занять у ЗВО активно застосовуються *інтерактивні дошки*. Використання у світі розпочалось у США з 1991 р., коли компанія SMART Technologies Inc. почала їх випускати.

Умови ефективного використання *електронних засобів*:

1) усвідомлення конкретної мети застосування (подання нового навчального матеріалу, вправління, закріплення, перевірка засвоєння, обмін думками на віддалі тощо); 2) відчутність дидактичних переваг електронного засобу навчання порівняно з традиційними (підручником, роздавальним матеріалом тощо) для викладання обраної теми;

3) ступінь затратності використання електронних засобів;

4) достатня забезпеченість необхідною комп'ютерною (цифровою) технікою;

- 5) наявність бібліотек мультимедійної наочності; компонування електронних матеріалів для занять (презентації, web-сторінки, вебквести тощо);
- 6) достатня забезпеченість комп'ютерними програмами та програмованими педагогічними засобами (ППЗ);
- 7) формування каталогів із описом електронних засобів і можливостями їх використання в навчальному процесі;
- 8) достатня підготовленість викладача до застосування електронних засобів, його інформаційна культура, тобто знання про інформаційне середовище, уміння та навички орієнтуватись в інформаційних потоках, виділяти та фільтрувати відомості, швидко обробляти й використовувати її для прийняття аргументованих рішень;
- 9) високий рівень надійності зберігання і технічної підтримки електронної та цифрової техніки;
- 10) розробка методичних матеріалів щодо використання електронних засобів навчання з усіх навчальних дисциплін;
- 11) формування єдиного інформаційно-освітнього середовища ЗВО.